

ЗАУВАГИ ДО ЕТИМОЛОГІЇ АНТРОПОНІМА МУКАН

У статті коротко з'ясовано історію появи прізвищ. Звернено увагу на основні принципи антропонімії, засади етимологічного аналізу пропріативів, фактори, що зумовлюють складність його проведення. Репрезентовано наукові версії щодо походження прізвища Мукан: воно пов'язане з питомою звуконаслідувальною лексемою, утворене шляхом трансонімізації особового імені, походить від апелятива му¹ка, ¹мука, ¹мокнути тощо. Аргументовано авторську версію стосовно етимології цього прізвища: перехід у власну назву запозиченого з молдавської мови слова «пастух».

Ключові слова: прізвище, антропонім, етимологія, онім, власна назва, ономастикон, трансономізація, онімізація, етимологічний аналіз, онімний етимон, версія, особове ім'я, прізвисько, етнонім, запозичення.

Постановка проблеми. Одним із основних завдань ономастики як науки є встановлення етимології власних назв. Складність етимологічного аналізу зумовлена як об'єктивними, так і суб'єктивними чинниками, серед яких величезна кількість ононів (їхня чисельна перевага над апелятивами); розгалужена система лексико-семантичних класів і груп власних найменувань; секундарність, типологічні ознаки ононів; своєрідність ономастичних закономірностей, нерідко відмінних від законів, що чинні у сфері загальних назв; давність появи ононів, значна часова віддаленість їхніх етимонів; різномовне походження; динамічний характер мови; розвиток самого ономастикону; інтерферентні процеси в мовах тощо. Утруднює етимологічні розвідки відсутність у вітчизняному мовознавстві повних реєстрів власних назв, лише часткова їх лексикалізація; недостатня кількість перекладних, діалектних та інших словників; неврахування в деяких випадках специфіки методики вивчення пропріативів. Тому в ономастиці багато так званих «білих плям», проблем, суперечливих питань, неоднозначного трактування етимології власного ймення. Це стосується й антропонімів, зокрема прізвищ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До етимологічного аналізу вдаються по суті всі дослідники ононів. Так, історичній антропоніміці присвячено праці Р. Керсти, Р. Осташа, С. Пахомової, М. Худаша та ін. Зібрано й простудійовано прізвища мешканців певних регіонів: Середньої Наддніпрянщини (Ю. Бабій, І. Сухомлин), Гуцульщини (Б. Близнюк), Бойківщини (Г. Бучко), Степової України (В. Горпинич), Нижньої

Наддніпрянщини (І. Ільченко), Полісся (І. Козубенко), Лемківщини (С. Панцьо), Закарпаття (П. Чучка) та ін. Ю. Редько досліджує прізвища жителів усієї України.

Визначення раніше не вивчених частин загальної проблеми або напрямів дослідження. Загалом вітчизняна антропонімія має значний науковий доробок – теоретичний та прикладний (зокрема, укладання спеціальних словників), але, як зазначає В. В. Лучик, «... навіть найбільш досліджені в Україні антропоніми, гідроніми та ойконіми ще далекі від загальнодержаного охоплення» [4, с. 46]. Це ставить перед ономастологами актуальні завдання й накреслює перспективи їхніх наукових пошуків.

Звичайно, доцільним є фронтальний аналіз усіх прізвищ мешканців певного регіону, але вважаємо, що розвідки походження окремих оноімів варті уваги, адже кожен із них є елементом відповідного антропонімікону й мовного середовища, де онім виник. Прізвище є своєрідною «естафетою», яку передають нащадкам або дружині, тому розкриття його етимології сприяє насамперед з'ясуванню історії роду, хоч значення вивчення прізвища цим не обмежене.

Отже, актуальність дослідження зумовлена такими факторами: етимологія більшості прізвищ жителів України не розкрита, а це, крім основної мети лінгвіста – уясування історії вербальної ідентифікації особи, – потрібно для розуміння особливостей живомовної номінації, критеріїв статусу «офіційне» прізвище, для історії онімного словотворення, вивчення міжжетнічних, а отже, й міжмовних зв'язків. Давність більшості апелювативів – твірної бази онімів – робить прізвища цінним фактажем для вивчення історії мови, а оскільки вони з'являються в певному мовленнєвому середовищі, то, природно, є цікавими для діалектологів.

Антропоніми поліінформативні: вони мають не лише лінгвістичну, але й суто історичну та етнокультурну цінність, відображають колишні реалії й особливості життя народу (дають відомості про територію розселення пращурів, їхню господарську чи ратну діяльність, національний склад, духовний світ тощо).

Мета статті – репрезентувати деякі наукові відомості про етимологію прізвища *Мукан* і висловити своє міркування щодо цього. Зауважимо, що цей антропонім не був об'єктом спеціальних наукових розвідок, існують лише окремі версії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ідентифікація особи прізвищем – пізні явище в мові. Цьому передувала тривала кількостетапна історія його появи, становлення й офіційного закріплення. С. Роспанд зазначає, що прізвища – це вторинна, новіша ономастична інформація, появу якої викликали потреби суспільно-економічного життя [15, с. 4]. Отже, прізвища як антропонімний клас формувалися впродовж багатьох століть й остаточно утвердилися лише в кінці XVIII – протягом XIX ст. [6, с. 50].

Лінгвістичними універсаліями вважають постання прізвищ на основі прізвиськ та особових імен. Учені виокремлюють безліч лексико-семантичних груп, що стали твірним матеріалом для прізвиськ, які згодом закріпилися як прізвища. Засади надання прізвища людині найрізноманітніші: зовнішність, удача його носія, особливості мовлення, ходи, рід заняття, місце проживання, етнічна належність тощо.

Як відомо, сьогодні прізвища асемантичні. Первісно вони мали певне значення, виконували не лише номінативну й диференційно-ідентифікувальну роль, але були ще й засобом характеристики особи.

На появу та формування прізвищ населення України, як відомо, впливали різні інтра- та екстралінгвальні чинники: діалектне середовище й мовне оточення, міграційні процеси, природно-кліматичні умови, характер господарської діяльності мешканців, соціальні та інші катаклізми, світогляд, релігійні переконання, естетичні ідеали й загалом особливості менталітету.

Етнічна неоднорідність держави, діалектна диференціація української мови, впливи «сусідніх» мов (особливо на порубіжжі), інтенсивні мовно-культурні та інші контакти з багатьма народами – усе це позначається на антропоніміконі. Отже, прізвища жителів України різномовні за походженням, різночасові щодо виникнення.

Ці фактори, звичайно, слід урахувувати під час дослідження етимології того чи того прізвища, тому етимологічні розвідки вимагають комплексного підходу багатьох наук і різних їхніх галузей. Ускладнює вивчення прізвищ той факт, що в антропоніміконі України їхня кількість надзвичайно велика. До того ж, реєстр прізвищ перебуває в динаміці (позначаються міграційні процеси, існують багатонаціональні шлюби).

Окрім того, на жаль, писемні джерела фіксують незначну кількість прізвищ (головно пізнішого творення). При цьому нерідко важко диференціювати офіційне прізвище й прізвисько чи особове ім'я, патронім чи метронім.

Україна, як відомо, – поліетнічна держава, що межує з іншими країнами. Це, а також історія українців (зокрема й у складі Радянського Союзу), міжетнічні шлюби тощо зумовили наявність у жителів України, окрім власне українських, неукраїнських прізвищ (або ж тих, що мають іншомовні корені та питомі словотвірні форманти). «Антропоніми іншомовного походження виникали внаслідок контактів українців з іншими народами або як результат асиміляції іноземців, які поселилися серед корінного населення. Одні прізвища прийшли як готові антропоніми, інші – шляхом онімізації іншомовних апелятивів або через трансономізацію чи утворювалися від іномовних коренів морфологічним та іншим способами» [2, с. 282]. П. Чучка чи не першим в українській ономастиці звернув увагу на співвідношення свого та чужого стосовно прізвищ жителів України [11, с. 141–149].

Окрім П. Чучки, структуру й семантику прізвищ іншомовного походження вивчали П. Бузук, Л. Гумецька, І. Желєзняк, Л. Осташ, О. Мельничук, В. Сталтмане та багато інших ономастів.

Як уже зазначено, складність етимологічних розвідок викликає появу кількох версій стосовно формування пропріатива. Ономатологи зауважують: «Неможливість однозначної етимології буває зумовлена наявністю двох чи трьох різних етимологічних гнізд, до яких із приблизно однаковими підставами може бути зараховане слово» [8, с. 163].

Щодо походження прізвища *Мукан* також існує кілька гіпотез. Найбільш вірогідними вважаємо дві з них: пов'язану з питомим словом – звуконаслідуванням (мукання корови); запозиченням із молдавської.

На користь першої свідчить той факт, що прізвиська, на основі яких постала більшість прізвищ, давали за виразною індивідуальною, диференційною ознакою, якою в цьому разі були мовленнєві вади його носія. Отже, особливості мовлення людини дуже часто породжували появу її прізвиська.

У родині Муканів існувала легенда щодо походження їхнього прізвища, яку передавали з покоління в покоління: «Один із далеких предків мав ваду мовлення – заїкався. Пан, у якого той служив, щоб поглумитися над неборакою, кепкував, мовляв, той не говорить, а мукає, мов корова, й прозвав його Муканом».

Як бачимо, у народній етимології використано звуконаслідувальний елемент, що, напевне, утворив, дієслово «мукати». Шляхом додавання суфікса *-ан-* сформовано прізвисько, що згодом стало прізвищем.

Нерідко народна етимологія має раціональне зерно. Можливо, тому саме таку версію походження подано в інтернеті: прізвище *Мукан* походить від прізвиська *Мукан*, в основі якого дієслова «ревіти», «мукати», «муркати». Вірогідно, що таке прізвисько вказувало на вади мовлення його носія [17].

Але сумніви щодо цієї версії пояснюємо такими міркуваннями: навряд чи якийсь дефект мовлення (за легендою заїкання) нагадував звуки, що їх видають корови; викривальні чи насмішкваті прізвиська не завжди переходили в прізвища (носії прагнули позбутися їх); суфікс *-ан* не дуже продуктивний в антропонімії й нетиповий для творення пропріативів з негативною семантикою.

У цьому самому джерелі знаходимо й інші припущення стосовно етимології досліджуваного прізвища: воно утворене від діалектного варіанта слова арабської мови «*мухан*», що в перекладі означає «слуга», «найманий робітник».

Існує також версія, що прізвище *Мукан* трансономізоване й дещо видозмінене особове ім'я *Мокій* (старослов'янське Мокии) грецького походження, яке означає «насмішник»,

«жартівник» [10, с. 639]. Звичайно, важко довести достовірність чи хибність кожної з цих версій, тим паче, мотиви іменування.

Покликаючись на етимологічні словники молдавської та румунської мов, припускаємо, що антропонім *Мукан* являє собою ономізований апелютив *мокан*, запозичений із молдавської мови [13, с. 509]. Етимологічний словник української мови подає таке значення цього слова: молдавське *мокан* – «чабан», «нечема, неотеса», як і румунське *мосан*, що має таке саме значення, є похідним від *мок* (рум. *мос*) – «незграбна, повільна, дурна людина», етимологічно неясного [1, с. 498]. У «Матеріалах до словника буковинських говірок» також зафіксоване слово [мокан] зі значенням «мовчун; повільний, незграбний чоловік» [5, с. 263].

Зрозуміло, що в цьому разі відбулась онімізація, зокрема, антропонімізація апелютива (*мокан* → *Мокан*), як реалізація однієї з ономастичних закономірностей – переходу загальної назви у власну – й антропонімного закону, коли назва професій або лексема-характеристика людини стають прізвищем, а потім прізвищем. Отже, онімізації могло зазнати слово в первісному значенні «чабан» або в пізнішому звуженому «молодий, недосвідчений чабан» чи в переосмисленому з конотативним відтінком «недоріка», «незграба» тощо.

На користь версії про молдавські корені прізвища висуваємо такі аргументи. По-перше, родина Муканів проживала на території колишньої Бессарабії, яка зараз безпосередньо межує з Молдовою. Протягом усієї своєї історії молдавська мова перебувала в постійному контакті зі слов'янськими мовами: з південнослов'янськими в період утворення балкано-романської спільноти (V–X ст.), зі східнослов'янськими – українською та російською – приблизно з XII ст. [1, с. 95]. Зрозуміло, що спочатку мовні взаємини ґрунтувалися тільки на етнічних контактах і тому виявлялися лише в живому мовленні. Пізніше стали можливими книжні контакти. До того ж, етнічні зв'язки змінювалися, оскільки слов'янське населення дністрово-дунайських земель ставало частиною молдавської народності, а слов'янська мова місцевого населення асимілювалася [Цит. За: 3, с. 55].

Про більш пізні контакти між молдавською та слов'янськими мовами не йдеться, оскільки, як відомо, «протопрізвища» (прізвиська тощо) формувалися рано.

Поява румунських та молдавських прізвищ в Україні викликана такими історичними причинами, як масова втеча молдаван та румунів від турецького гноблення та приєднання Бессарабії до України [2, с. 283]. Зауважимо, що в говірках цього регіону й прилеглих територій Молдови прізвища *Мукан* або *Мокан* поширені. Румунський варіант цього

антропоніма *Мокану* типовий для румунів і молдаван [14, с. 391]. Місцевий апелятив *мосан* означає «трансильванський румун» [14, с. 391].

По-друге, суфікс *-ан* продуктивний при творенні прізвищ жителів Молдови: пор. *Жадован, Ропчан, Давидян* та ін. [7, с. 64].

По-третє, як засвідчують дослідження, до української мови ввійшли численні румунізми, передусім зі сфери вівчарства [8, с. 686].

По-четверте, апелятив *мокан* у значенні «молодий недосвідчений чабан» і досі фіксуємо в мовленні старшого покоління з територій, прилеглих до Молдови (наприклад, у Сокирянському р-ні Чернівецької обл.) та в інших українських говірках. Як уже зазначалося, прізвиська з негативною семантикою не завжди ставали офіційними прізвищами. Натомість прізвиська, дані за родом занять, професією його носія, найчастіше ставали прізвищами, адже корисну роботу, майстерність, фахову вправність завжди цінували, вони були в пошані. Недаремно найпоширенішим прізвищем у світі вважають різномовний варіант ономізованого апелятива *коваль*.

По-п'яте, професія чабана дуже давня й шанована в народі. І, нарешті, прізвище *Мукан* фіксують регіональні ономастичні словники [8, с. 424; 12, с. 395].

Виникає питання про перехід голосного [o] в [y] (*мокан* → *Мукан*). Можливо, тут подіяла народна етимологія – прагнення зробити прізвище «прозорішим», що трансформувало антропонім до більш відомих слів *мука* чи *мука* чи *мукати*. Можна також припустити, що зміна [o] в [y] сталася в окремих говірках на стадії апелятива.

У дослідженні етимології антропоніма *Мукан* менш вірогідним вважаємо припущення про зв'язок його з генетично спорідненими між собою апелятивами *му¹ка* (*борошно*) та *¹мука* (праслов. **mqsa*; ст.-сл. *мка*; д-р. *мука*). Мотивуємо це тим, що, по-перше, лексеми з подібною семантикою (здебільшого абстрактні чи речовинні іменники) не дуже часто ставали твірними основами для прізвищ під час творення їх афіксальним способом. По-друге, суфікс *-ан-* превалює в катойконімічному та етнімічному словотворі, а не в антропонімії.

Не зовсім переконливою видається версія про зв'язок антропоніма *Мукан* з лексемами *мокнути* (ст.-сл. *мокнти*) чи *мокрий* (ст.-сл. *мокръ*). Вважаємо, що ці апелятиви як твірні слова швидше слугували б появі топонімів, ніж антропонімів. Припущення, що виникнення оніма, пов'язане з процесом мочіння конопель, також викликає сумнів, бо це було переважно жіноче заняття, а прізвища первісно, як відомо, одержували особи чоловічої статі.

Висновки дослідження та перспективи подальших розвідок. Звичайно, можливі й інші версії стосовно походження оніма *Мукан*, серед яких, наприклад, запозичення з тюркської мови. Подальше дослідження етимології цього й інших антропонімів вважаємо перспективним.

ЛІТЕРАТУРА

1. Етимологічний словник української мови. – Т. 3. – К. : Наукова думка, 1989. – 498 с.
2. Зайцева Т. Іншомовні елементи в антропонімії Бузько-Інгульського межиріччя / Т. Зайцева // Вісник Прикарпатського національного університету. – Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2011. – Вип. ХХІХ–ХХХІ. – С. 282–285.
3. Ильяшенко Т. П. Яьковые контакты. На материале словяно-молдавских отношений / Т. П. Ильяшенко. – М. : Наука, 1970. – 205 с.
4. Лучик В. Стан і перспективи української ономастики в загальнослов'янському контексті / В. Лучик // Науковий вісник Чернівецького університету. – Слов'янська філологія. – Чернівці : Рута, 2007. – Вип. 354–355. – С. 45–49.
5. Матеріали до словника буковинських говірок. – Чернівці : Вид-во Чернівецького державного університету, 1971–1974. – Вип. 1–5. – 263 с.
6. Осташ Р. Українські прізвища у світлі історичної та діалектної антропонімії / Р. Осташ // Науковий вісник Чернівецького університету. – Чернівці : Рута, 2007. – Вип. 354–355. – Слов'янська філологія. – С. 50–54.
7. Редька Я. Сліди слов'яно-романської взаємодії в ойконімії Буковини / Я. Редька, Л. Лупуляк // Науковий вісник Чернівецького університету. – Чернівці : Рута, 2007. – Вип. 354–355. – Слов'янська філологія. – С. 62–66.
8. Словник прізвищ. Практичний словозмінно-орфографічний (на матеріалі Чернівеччини). – Чернівці : Букрек, 2002. – 424 с.
9. Українська мова : Енциклопедія / НАН України, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні. Редколегія : Русанівський В. М., Тараненко О. О., Зяблюк М. П. та ін. – К. : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2000. – 750 с.
10. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. / М. Фасмер. – Москва, 1967. – Т. II. – 639 с.
11. Чучка П. П. До проблеми іншомовних елементів в українській антропонімії. Питання ономастики Південної України : Доповіді та повідомлення V Республіканської міжвузівської ономастичної конференції. – Миколаїв, травень 1974. – К. : Наукова думка, 1974. – С. 141–149.
12. Чучка П. П. Прізвища закарпатських українців. Історико-етимологічний словник / П. П. Чучка. – Львів : Видавництво «Світ», 2005. – 701 с.
13. Dictionarul limbii romine moderne. – Bucuresti, 1958. – 509 с.
14. Vincenz – Andre de Vinsenz. Fraite d'fnthroponymie Houtzoule. – München : Forum Slavicum, Band 18, 1970. – 391 с.
15. Rospond S. Slownik nazwisk slaskich (problematyka I dotychczasowy etap badawczy). – Onomastica. – R. 1. – Wroclaw, 1955. – 1200 s.
16. Скурт дикционар етимоложик аллимбии молдовенешть. – Кишинэу, 1978. – 263 с.
17. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті: <http://www.ufolog.ru/names/order/Мукан>

Одержано редакцією 6. 03. 2013 р.

Прийнято до публікації 13. 03. 2013 р.

Агафья Мукан, Татьяна Гаврилова

Замечания относительно этимологии антропонима Мукан

В статье кратко изложена история появления фамилий. Обращено внимание на основные принципы антропонимии, засады этимологического анализа проприативов, факторы, усложняющие его проведение. Представлены научные версии относительно происхождения фамилии Мукан: она связана с исконно звуконаследовательной лексемой; образована путем трансонимизации личного имени; образована от апелятива мука, мука, мокнуть и т. д. аргументированная авторская версия относительно этимологии этой фамилии: переход в личное имя усвоенного с молдавского языка слова «пастух».

Ключевые слова: фамилия, антропоним, этимология, оном, личное имя, ономастикон, трансонимизация, ономизация, этимологический анализ, онимный этимон, версия, прозвище, этноним.

Notes on etymology of “Mukan” anthroponym

The article precisely regards the history of appearance of surnames. The attention is paid to the main principles of antroponymy, to the basis for the etymological analysis of propriatives, to the factors which account for the complexity of such analysis. The paper represents scientific versions as to the origin of “Mukan” surname, it is connected with the native sound-imitating lexical unit, and is formed by means of transonomization of a personal name, derived from the apelatives “мука, мука, мокнути etc”.

The arguments are provided for the author’s version of the etymology of this surname – transference of the Moldavian borrowing “shepherd” into a proper name.

Key words: surname, anthroponym, etymology, onym, proper name, onomastykon, transonomization, onymization, etymological analysis, non-fixed etymone, version, personal name, nickname, ethnonym, borrowing.

УДК 81’272

Валентина Шульгіна

**ОСОБЛИВОСТІ ЕЛЕКТРОННОГО ЛЕКСИКОГРАФІЧНОГО
ДИСКУРСУ**

У статті лексикографічну систему, зокрема електронну, розглянуто не лише як текст, а як дискурс. До того ж акцент зроблено на специфічні характеристики такого дискурсу. Особливу увагу приділено проблемі призначеності такого дискурсу та проблемі специфічності реалізації в цьому дискурсі категорії інформативності, яку сприймає автор як таку, що здатна поставати і в когнітивному, і в комунікативному варіантах. Когнітивна інформативність лексикографічної системи сприймається як забезпечений її розробником комплекс інформаційних параметрів, що максимально відповідають концептосфері певної галузі. Ці параметри є гіпотетично можливими для використання в комунікативному процесі відповідними реципієнтами в певних ситуаціях, що сприяють виявленню інформативності як комунікативної категорії. Увагу автора статті спрямовано, насамперед, на такий різновид електронної лексикографічної системи, як інформаційно-пошуковий тезаурус (ІПТ), побудований із використанням гіпертекстових технологій, що дає можливість нелінійного розташування значної за обсягом інформації про елементи концептосфери в електронному просторі відповідно до нелінійності мисленневих процесів людини.

Ключові слова: дискурс, електронна лексикографічна система, інформаційно-пошуковий тезаурус, інформаційна лінгвістика, інформативність, текстова когнітивна інформативність, комунікативна інформативність.